

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Žan Kavčič

**Vloga Evropske obrambne agencije pri zagotavljanju
evropskih vojaških zmogljivosti**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Žan Kavčič

Mentor: doc. dr. Erik Kopač

**Vloga Evropske obrambne agencije pri zagotavljanju
evropskih vojaških zmogljivosti**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

Zahvala

*Zahvaljujem se staršema za neskončno podporo v času študija,
starima staršema za neprecenljive nasvete in
mentorju doc. dr. Eriku Kopaču za nenadomestljivo pomoč v času pisanja diplomskega dela.*

Vloga Evropske obrambne agencije pri zagotavljanju evropskih vojaških zmogljivosti

Obrambna industrija Evrope je bila v preteklosti, podobno kot različne oblike evropske skupnosti, podvržena številnim spremembam. Skladno s tem so se oblikovali številni poskusi institucionalnega združevanja posameznih razdrobljenih delov. Prva določila, ki so urejala področje obrambne industrije znotraj evropskih integracij, so bila izrazito omejevalno naravnana, zaradi česar je bila možnost uspešnega povezovanja neznatna. Postopno upadanje konkurenčnosti in temeljite spremembe v mednarodnem okolju so ne nazadnje primorale evropske voditelje k pospešenemu razmisleku o ponovni vzpostavitvi ravnotežja na področju obrambe. Na podlagi tega je nastala Evropska obrambna agencija, katere naloge obravnavajo zagotavljanje obrambnih zmogljivosti, raziskav, nakupov in oborožitve. V več kot desetletni dobi delovanja je uspešno osnovala več projektov, ki vidno prispevajo k povrnitvi skupne varnosti in obrambe Evropske unije. Sočasno so se pojavile tudi nekatere ovire, ki onemogočajo celovito izvajanje vseh zadanih nalog, med katerimi še posebej izstopata možnosti samostojnega odločanja in delovanja. Evropska obrambna agencija bi torej v prihodnosti lahko predstavljala ključni organ operacionalizacije skupne varnostne in obrambne politike Evropske unije.

Ključne besede: Evropska obrambna agencija, obramba, Evropska unija, obrambna industrija, skupna varnostna in obrambna politika.

Role of the European defence agency at assuring european military capabilities

Europe's defence industry was in the past, just like various forms of European Communities, subjected to lots of changes. Accordingly, many attempts of institutional unification of individual fragmented parts have been formed. First provisions which regulated the field of defence industry within European integrations were oriented particularly restrictively, resulting in the insignificant possibility of successful linkage. Gradual decline of competitiveness and profound changes of the international environment finally compelled European leaders to accelerated consideration of restoring stability in the field of defence anew. On this basis, European Defence Agency was created, whose tasks deal with assuring defence capabilities, research, procurement and armaments. In more than decade of functioning, it successfully designed several projects, which visibly contribute to the recovery of common security and defence of the European Union. At the same time, some obstacles emerged, which hinder full implementation of set tasks, among which especially stand out possibility of independent decision-making and functioning. European Defence Agency can therefore in the future represent key body of operationalisation of Common Security and Defence Policy of the European Union.

Key words: European Defence Agency, defence, European Union, defence industry, Common Security and Defence Policy.

KAZALO

SEZNAM KRATIC	6
1 UVOD	9
2 METODOLOŠKO-HIPOTETIČNI OKVIR	11
2.1 Predmet proučevanja in struktura naloge	11
2.2 Cilji proučevanja	11
2.3 Zastavljene hipoteze	12
2.4 Metode proučevanja	12
3 RAZLAGA TEMELJNIH POJMOV	13
3.1 Obramba	13
3.2 Agencija	14
3.3 Obrambna industrija	14
4 ZNAČILNOSTI OBRAMBNE INDUSTRIJE EVROPSKE UNIJE	15
5 INSTITUCIONALNI POSKUSI ZDRUŽEVANJA EVROPSKE OBRAMBNE INDUSTRIJE	18
5.1 Evropska gospodarska skupnost	18
5.2 Neodvisna evropska programska skupina	19
5.3 Zahodnoevropska oborožitvena skupina in Zahodnoevropska oborožitvena organizacija	20
5.4 Organizacija za oborožitveno sodelovanje	22
5.5 Pismo namere	23
6 EVROPSKA OBRAMBNA AGENCIJA	24
6.1 Umeščenost v EU	26
6.2 Organizacijska zgradba	28
6.3 Finančne zmogljivosti	29
6.4 Ovire pri delovanju	32
7 SKLEP	34
8 LITERATURA	36

SEZNAM KRATIC

AET	The Agency Establishment Team Ustanovitvena skupina
CAPS	Conventional Armaments Planning System Sistem konvencionalnega oborožitvenega načrtovanja
CDP	Capability Development Plan Razvojni načrt izboljšanja sposobnosti
CNAD	Conference of National Armaments Directors Sestanek nacionalnih oborožitvenih direktorjev
COREPER	Comité des représentants permanents Odbor stalnih predstavnikov
EAA	European Armaments Agency Evropska oborožitvena agencija
EADS	European Aeronautic Defence and Space Company Evropsko letalsko in vesoljsko podjetje
ECAP	European Capabilities Action Plan Akcijski načrt evropskih zmogljivosti
EDA	European Defence Agency Evropska obrambna agencija
EDEM	European Defence Equipment Market evropski trg obrambne opreme
EDIG	European Defence Industries Group Evropska skupina obrambne industrije
EDRP	European Defence Research Programme Evropski obrambni raziskovalni program
EDTIB	European Defence Technological and Industrial Base evropska obrambna, tehnološka in industrijska baza
EGS	Evropska gospodarska skupnost European Economic Community

EIB	Evropska investicijska banka European Investment Bank
EOS	Evropska obrambna skupnost European Defence Community
EPS	Evropske politične skupnosti European Political Communities
ESPJ	Evropska skupnost za premog in jeklo European Coal and Steel Community
EU	Evropska unija European Union
EUCLID	European Co-operative Long-Term Initiative in Defence Skupna dolgoročna evropska obrambna pobuda
EVOP	evropska varnostna in obrambna politika European Security and Defence Policy
GAERC	General Affairs and External Relations Council Svet za splošne zadeve in zunanje odnose
IEPG	Independent European Programme Group Neodvisna evropska programska skupina
LoI	Letter of Intent Pismo namere
NATO	North Atlantic Treaty Organisation Organizacija severnoatlantskega sporazuma
OBP	Organizacija bruseljske pogodbe Western Union Defence Organization
OCCAR	Organisation conjointe de coopération en matière d'armement Organizacija za oborožitveno sodelovanje
PEU	Pogodba o Evropski uniji Treaty on European Union
POCs	Points of Contacts Stične točke

R&R	raziskave in razvoj Research & Development
R&T	raziskave in tehnologija Research and Technology
SME	small and medium-sized enterprises mikro, majhna in srednje velika podjetja
SVOP	skupna varnostna in obrambna politika Common Security and Defence Policy
SZVP	skupna zunanja in varnostna politika Common Foreign and Security Policy
WEAG	Western European Armaments Group Zahodnoevropska oborožitvena skupina
WEAO	Western European Armaments Organisation Zahodnoevropska oborožitvena organizacija
ZEU	Zahodnoevropska unija Western European Union
ZRN	Zvezna republika Nemčija Federal Republic of Germany

1 UVOD

Poskusi povezovanja razdrobljenih enot stare celine v enotno in trdno zvezo so v preteklosti potekali na različnih osnovah, vendar se nikoli niso dokončno obnesli. Zadnji in še vedno veljaven je bil sklenjen pred več kot petinšestdesetimi leti v želji po obnovitvi skrhanih odnosov med evropskimi narodi po drugi svetovni vojni. Pariška pogodba iz leta 1951 je z namenom ponovne vzpostavitve diplomatske in gospodarske stabilnosti v Evropi posledično proizvedla Evropsko skupnost za premog in jeklo (ESPJ), ki je tlakovala pot današnji Evropski uniji (EU). Poleg navedene gospodarske pobude so se pogovori med zahodnoevropskimi državami vedno bolj osredotočali tudi na obrambno in varnostno področje, saj sta blokovska delitev in širjenje jedrskega orožja zaostrovali razmere v času hladne vojne. Prvi taki poskusi presegajo Pariško pogodbo, saj sta se Francija in Velika Britanija že leta 1947 dogovorili o medsebojnem vojaškem in ekonomskem sodelovanju¹ ob morebitni ponovni nemški agresiji (Treaty of Alliance and Mutual Assistance between His Majesty in respect of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the President of the French Republic 1947). Ta dogovor je bil leto kasneje nadgrajen s podpisom Bruseljske pogodbe in osnovanjem Organizacije bruseljske pogodbe (OBP), pri čemer so se omenjenima podpisnicama pogodbe iz Dunkirka pridružile še Belgija, Luksemburg in Nizozemska. Pri tem je bilo vedno bolj pereče vprašanje ponovnega (vojaškega) vključevanja (sedaj razdeljene) Nemčije. Po nekaterih nesprejemljivih predlogih so Zvezno republiko Nemčijo (ZRN) na pobudo Francije želeli vključiti v novo zamišljeno evropsko obrambno skupnost. S slednjo bi se osnovala Evropska vojska z enotnim poveljstvom, standardizirano organizacijo, strukturo, oborožitvijo in opremo, skupnim financiranjem in bila bi pod nadzorom nadnacionalne avtoritete. Kljub že podpisani pogodbi o Evropski obrambni skupnosti (EOS) ta ni bila uresničena, saj je njeno ratifikacijo zavrnila francoska Narodna skupščina. S tem propadlim predlogom se je končala tudi Monnetova² zamisel o ustanovitvi Evropskih političnih skupnosti (EPS), ki bi združevale EOS in ESPJ (Mlinar 2014).

Neuspeh pri oblikovanju EPS in neučinkovitost OBP sta leta 1954 privedla do preoblikovanja slednje v Zahodnoevropsko unijo (ZEU). Vanjo so sprejeli še ZR Nemčijo, Italijo, Španijo, Portugalsko in Grčijo. Kljub naporom številnih članic pa ZEU nikoli ni postala pomemben varnostni dejavnik v Evropi. V senci veliko močnejšega Nata je razvila le šibke prvine meddržavne varnostne organizacije (Keukeleire in Delreux 2014, 36–41). Temu navkljub se

¹ To je bilo 4. marca 1947 sklenjeno s podpisom »Pogodbe o zavezništvu in obojestranski pomoči« v Dunkirku.

² Jean Monnet je bil prvi predsednik Visoke oblasti Evropske skupnosti za premog in jeklo.

nadaljnje poglobljanje političnih vezi ni končalo, kar se je leta 1970 odrazilo kot Evropsko politično sodelovanje med članicami Evropskih skupnosti. Ta redna posvetovanja so se s sprejetjem Maastrichtske pogodbe leta 1992 preoblikovala v drugi steber EU, imenovan skupna zunanja in varnostna politika (SZVP), ki je služila predvsem primerni zastopnosti Evropske unije skladno z njeno naraščajočo politično vlogo. Prav tako je pogodba iz Maastrichta začrtala pravno podlago za prihodnje oblikovanje varnostnega in obrambnega dela SZVP. Sočasno je Amsterdamska pogodba določila Evropski svet kot najvišji usmerjevalni organ SZVP, uvedla položaj visokega predstavnika EU za SZVP in enoto za načrtovanje in zgodnje opozarjanje ter spodbudila postopen prenos sestavin Zahodnoevropske unije na EU. Slednja je leta 2001 prevzela satelitski center in varnostni inštitut, vloga ZEU pa je postopno upadala vse do njene dokončne odprave leta 2011. Pomemben premik na področju varnosti in obrambe predstavlja tudi Kölnski vrh iz leta 1999, kjer je bila oblikovana evropska varnostna in obrambna politika (EVOP), katere namen je skupna obramba članic. Ta se je s temeljitimi spremembami, ki jih je leta 2009 uvedla Lizbonska pogodba, preimenovala v skupno varnostno in obrambno politiko (SVOP), vendar še vedno ni udeležila predvidene skupne obrambe EU (Malešič v Malešič 2016, 173–175).

Zasnovana evropska obrambna in varnostna organizacijska infrastruktura z vsem navedenim še ni bila dokončana, saj se je še vedno pojavljalo vprašanje razdrobljene evropske obrambne industrije. Zato so junija 2003 na zasedanju Sveta EU sprejeli predlog o ustanovitvi medvladne agencije na področju obrambnih zmogljivosti, raziskav, nabav in oborožitve. Otvoritev slednje je bila predvidena za leto 2004, organizacijsko pa naj bi bila podrejena Svetu (Presidency Conclusions – Thessaloniki, 19 and 20 June 2003). Skladno s predlogom je 12. junija 2004 začela delovati Evropska obrambna agencija (EDA – *European defence agency*). Njena vloga je usklajevanje aktivnosti z namenom izboljšanja evropskih obrambnih zmogljivosti, zagotavljanje analiz in pripravljanje predlogov ter dejansko uresničevanje politične volje. Pri tem je zadolžena za razvijanje skupnih obrambnih zmogljivosti, skrb za usklajevanje oboroževanja in harmonizacijo vojaških zahtev članic, izboljšanje tehnološke in industrijske osnove ter podporo obrambnim raziskavam. Za delovanje agencije, organizacijo dela in doseganje ciljev na strateški ravni skrbi visoki predstavnik za zunanjo in varnostno politiko, kateremu daje napotke Usmerjevalni odbor oz. Odbor obrambnih ministrov. Agencijo treh direktorativ operativno vodi izvršni direktor, spodbujanje usklajevanja oborožitvenih zahtev pa dosegajo s posvetovanjem, koordinacijami in dialogom (Grizold 2005, 69–70).

2 METODOLOŠKO-HIPOTETIČNI OKVIR

2.1 Predmet proučevanja in struktura naloge

Z naraščajočo vlogo Evropske unije v mednarodnem prostoru sta se povečala tudi njen vpliv in odgovornost do drugih akterjev in soudeležencev. Predvsem gospodarska velesila pa navkljub načrtovanju in zavezam še vedno ni uspela uskladiti načina, s katerim bi udejanjila idejo o učinkoviti in enotni obrambi Evropske unije. Enega izmed pomembnih korakov k zastavljenemu cilju predstavlja osnovanje skupne organizacije na področju obrambnih zmogljivosti, raziskav, nabav in oborožitve. Evropska obrambna agencija bi tako lahko v prihodnosti predstavljala pomemben organ poenotenja evropskih obrambnih in varnostnih zmogljivosti. V njeni kratki dobi delovanja ji je do sedaj uspelo uresničiti nekatere zastavljene cilje, vendar se še vedno srečuje z določenimi izzivi in ovirami, med katere zagotovo spada ena izmed njenih temeljnih vlog, in sicer prenos politične volje v dejanske zmogljivosti, saj posamezni interesi članic stremijo k neenotnim ciljem. Prav tako se pojavlja vprašanje prekomerne podrejenosti političnim strukturam in (ne)zmožnosti samostojnega delovanja. Posledično je vprašljivo delovanje predvsem strokovnega organa zaradi pomanjkanja politične volje. Poleg navedenega je delovanje agencije odvisno tudi od denarnih prejemkov, saj posamezni projekti zahtevajo velike finančne izdatke.

Opisana problematika bo strukturno razvrščena na tri dele. Prvi del obsega uvod in metodološko-hipotetični okvir, v katerem bodo podrobneje opredeljeni predmet in cilji proučevanja, zastavljene hipoteze, metode proučevanja in razlaga temeljnih pojmov. V jedru bodo natančneje opisane značilnosti obrambne industrije Evropske unije ter sestava in delovanje medvladne agencije EU na obrambno-industrijskem področju. Slednje bo obsegalo njene naloge in pristojnosti ter oris evropske varnostne in obrambne politike v povezavi z Evropsko obrambno agencijo, kjer bo poudarek namenjen predvsem odločevalskemu procesu. V jedru bo podrobneje opisana tudi finančna struktura EDA, pri čemer bodo izpostavljeni prihodki in odhodki, in uresničevanje nekaterih projektov. Temu sledi zaključni del s sklepom, kjer bosta preverjeni zastavljeni hipotezi in bo podano osebno mnenje o prihodnosti delovanja Evropske obrambne agencije.

2.2 Cilji proučevanja

Zastavljeni cilji obsegajo osnovno opredelitev varnostne in obrambne politike Evropske unije in temeljito analizo njenega usmerjevalnega organa na področju obrambne industrije,

Evropske obrambne agencije. Bralcu bodo podrobneje predstavljeni vzroki za nastanek agencije, sledili bodo njen celovit opis, poslanstvo in vizija ter organizacijska struktura in finančno delovanje.

2.3 Zastavljene hipoteze

Delo temelji na dveh zastavljenih hipotezah, ki bosta usmerjali potek proučevanja. To se bo, kot navedeno, osredotočalo na razmerje med Evropsko obrambno agencijo in nadrejenimi političnimi strukturami in na samostojnost delovanja agencije v odvisnosti od finančnih zmožnosti.

Hipoteza 1: Prekomerna podrejenost Evropske obrambne agencije političnim strukturam omejuje njeno delovanje.

Dolgoletna potreba po centraliziranemu organu na področju oboroževanja in vojaške opreme, ki združuje članice Evropske unije, se je navsezadnje udejanjila v obliki Evropske obrambne agencije. Slednja je posledično umeščena v institucionalni okvir EU, zaradi česar je podvržena številnim (političnim) institucijam, ki lahko omejujejo njeno delovanje. Navedena posledica bo dodatno podprta s praktičnim primerom.

Hipoteza 2: Proračun Evropske obrambne agencije ne dopušča samostojnega izvajanja posameznih projektov.

Prvotna zamisel enotnega organa odločanja na področju oborožitve in vojaške opreme (še) ne uresničuje zastavljenega cilja, saj ji finančna podhranjenost tega ne dovoljuje. Pri tem Evropska obrambna agencija ni zmožna samostojne zasnove, načrtovanja in posledično izvedbe kakršnihkoli projektov na navedenih področjih, saj ji to omejujejo proračunska sredstva.

2.4 Metode proučevanja

Velika razsežnost proučevanega predmeta zahteva rabo znanja z različnih področij, od mednarodnih odnosov in obramboslovja do političnih ved in zgodovine, zaradi česar bo uporabljen interdisciplinarni pristop. Prav tako bo uporabljenih več različnih metod, med katerimi bo za pravilno uporabo, študijo in interpretacijo že napisane literature ključna opisna metoda. Glavno obravnavano gradivo bodo primarni in sekundarni viri, katerih izvlečki bodo sintetizirani v zaokroženo celoto. Ti bodo zajemali (skladno z dostopnostjo) uradne dokumente, zakone in druge podzakonske akte, ustrezne knjige in prosto dostopne internetne

vsebine. S pomočjo zgodovinske analize bo obravnavana ideja, ki je sprožila razgovore, zaradi katerih je bila posledično osnovana Evropska obrambna agencija. Za drugo hipotezo bosta posebej uporabljeni študija primerov in primerjalna analiza. S pomočjo prve bo na določenem primeru prikazano finančno poslovanje agencije, primerjava pa bo služila za prikaz razsežnosti med samim delovanjem in dejanskimi finančnimi zmožnostmi agencije.

3 RAZLAGA TEMELJNIH POJMOV

V besedilu bodo večkrat uporabljeni nekateri temeljni pojmi, ki za njihovo pravilno razumevanje zahtevajo bolj obsežno obravnavo. Skladno s tem bodo v nadaljevanju podrobneje opredeljeni trije termini, in sicer obramba, agencija ter obrambna industrija.

3.1 Obramba

Collinsonov angleški slovar pod geslom obramba (*defence*) navaja samostalnik, ki izraža odpornost pred nevarnostjo, napadom ali škodo. Sopomensko k temu dodaja sposobnost zaščite pred navedenimi vzroki. V vojaškem izrazoslovju ga zaznamuje večpomenskost. Lahko predstavlja vojaške ukrepe ali sredstva neke države oz. posredno vpliva na obrambne izdatke. Beseda etimološko izvira iz stare francoščine (*défense*) oz. pozne latinščine (*defensa*) (Butterfield 2003, 436).

Veliki splošni leksikon Državne založbe Slovenije iz leta 1998, katerega je več kot 250 strokovnjakov pripravilo na osnovi nemškega ustreznika, prvotno navaja obrambo v biološkem smislu. Ta predstavlja strukturo in način vedenja živih bitij kot zaščito pred sovražnimi vplivi. V vojaškem pomenu je to »oblika boja, ko enota na kakšnem prostoru pričaka sovražnikov napad in z ognjem in preprekami ustavi napadalca, s protinapadom pa prevzame izgubljeno ozemlje«. V medicinskem izrazoslovju obramba predstavlja imunsko odzivnost telesa na vse vrste vsiljivcev (tujke, bakterije, viruse in parazite). Na slednje se telesna obramba odzove z »mehanizmi imunskega sistema, ki vse, kar v telesu spozna kot tuje, napade in naredi neškodljivo« (Javornik 1998, 2952).

Najširšo razlago ponuja šesta knjiga Vojaške enciklopedije iz leta 1973. Pojem obrambe (*odbrana*) navaja kot vidik boja, pri katerem se s kombiniranjem ognjene moči, aktivnega delovanja, spretno uporabe zemljišča in premišljenih premikov slabi, odbija, zadržuje ali upočasnjuje napad nasprotnika. Posledično postavlja pravilo, da brez napada ni obrambe.

Tovrstna pogojenost opredeljuje obrambo kot antipod napadu oz. njegovo dialektično antitezo. Zanj se praviloma odloča šibkejša stran v spopadu (oz. stran, ki se relativno smatra kot takšna). Pri tem je cilj obrambe odvisen od dejanskega in relativnega razmerja moči, določenega operativno-taktičnega položaja, ozemeljskih in vremenskih zahtev ter številnih drugih dejavnikov. Skladno z navedenim se določata tudi način in intenzivnost, pri čemer se ločita skrajnosti kritične in zadrževalne (manevrske) obrambe. Prva predstavlja togo branjenje določenega območja za ceno življenja in smrti, medtem ko druga oblika dovoljuje branilcem bolj prožne odločitve z namenom učinkovite kasnejše borbe. V nadaljevanju enciklopedija navaja še oblike organizacije obrambe v različnih bojnih formacijah, njeno izvajanje, pogoje za samo uspešnost in vodenje v različnih vojaških zvrsteh. Z navedenim obrambo opredeljuje kot taktičen ukrep, medtem ko jo na operativni in strateški ravni razlaga ločeno v sklopu operacij oz. defenzive (*defanziva*) (Vojna enciklopedija 6 1973, 251).

3.2 Agencija

Slovar slovenskega knjižnega jezika opredeljuje agencijo kot podjetje oz. urad, ki opravlja posredniške posle. Kot njeno temeljno nalogo opredeljuje obveščanje oz. poročanje (Jakopin in drugi 1994, 5). Nekoliko širšo razlago ponuja Websterjev slovar angleškega jezika. Ta agencijo opredeli kot organizacijo, podjetje ali urad, ki ponuja določene storitve v zameno za druge. Kot vladni oddelek, urad ali služba je njena naloga zastopanje prvega. Prav tako lahko pomensko predstavlja stanje dejavnosti oz. izvajanja moči (Webster's encyclopedic unabridged dictionary of the english language 1989, 27). Podobno opredelitev ponuja Collinsov slovar, kjer agencija predstavlja poslovno oz. drugo organizacijo, ki nudi določene storitve. Prav tako lahko pomeni eno izmed upravnih organizacij vlade. Že navedenima dejavnosti in moči dodaja še poslovanje (Butterfield 2003, 30).

3.3 Obrambna industrija

Pojem obrambne industrije je mogoče zaslediti v različnih oblikah, pri čemer so si vse vsebinsko podobne, ključna razlika pa je njihova diplomatsko-politična konotacija. V angleški literaturi se pojavlja še kot oborožitvena industrija (*Arms Industry*), industrija orožja (*Weapons Industry*) in vojaška industrija (*Military Industry*) (Kočevar v Malešič 2002, 213). Natančno opredelitev slednje ponuja Vojaška enciklopedija, po kateri ta predstavlja del industrije kake države, namenjen in posebej usmerjen v proizvodnjo oborožitve in vojaške opreme. Lahko je podvržena neposredni vojaški upravi oz. se po potrebi prilagaja ureditvi

vojne proizvodnje (Vojna enciklopedija 10, 553). Poleg navedenih oblik je mogoče zaslediti tudi izraz namenska industrija, katerega cilj je zgolj ublažiti grobo opisnost preostalih besednih zvez. Kljub veliki količini terminov je med članicami Nata sprejet izraz obrambna industrija (*Defence Industry*). Posledično se tradicionalni izrazi vojaške industrije (»orožje«, »vojaški material«) zamenjujejo z opisno manj neposrednimi oz. nevtralnimi besedami, kot so »izdelki« in »material«. Nadalje se odpira vprašanje umeščenosti posamezne proizvodne enote v okvir obrambne industrije. V slednjo se neposredno uvrščajo zgolj proizvajalci (namenske) vojaške opreme (oborožitve, opreme ali specialne operativne tehnike). Poleg teh v procesih zagotavljanja zmogljivosti oboroženih sil sodelujejo tudi druga nevojaška podjetja, ki dobavljajo dvonamenske izdelke (npr. živila, obutev). Iz tega je razvidna ločnica med vojaško proizvodnjo (proizvodnja vojaške opreme) in proizvodnjo za vojsko (proizvodnjo civilnih izdelkov, ki jih lahko koristi tudi vojska) (Kočevar v Malešič 2002, 213–215). V nadaljevanju bo v izogib terminološki zmedi uporabljen izraz obrambna industrija.

4 ZNAČILNOSTI OBRAMBNE INDUSTRIJE EVROPSKE UNIJE

Obrambna industrija predstavlja gospodarsko panogo, ki zaseda edinstven položaj znotraj obrambno-varnostnega sistema. Skladno s tem je neposredno povezana z nacionalno varnostjo in ne nazadnje nacionalnim preživetjem, zaradi česar se tradicionalno prišteva k nacionalni industriji, v kateri ima država trojno vlogo – je obenem stranka, financer in regulator. Tovrstne značilnosti, temelječe na nacionalnem okviru, veljajo še danes, vendar je zmanjšanje povpraševanja po oborožitvi in vojaški opremi ter neprestano naraščanje stroškov razvoja in razvojnih zahtev po koncu hladne vojne izpostavilo obrambno industrijo ekonomskim pritiskom, zaradi česar se vedno bolj nagiba k logiki prostega trga (Kopač v Haček in Zajc 2006, 110). Posledično se številni ponudniki odločajo za različne oblike čezmejnega sodelovanja, med katerimi sta neposredna konsolidacija podjetij v večje obrambne konglomerate in oblikovanje skupnih mrež vlaganj, zavezništev in drugih oblik združevanja (Kopač 2004, 24). Sprva so se za navedene možnosti odločala predvsem ameriška podjetja, čemur so bolj zadržano sledili tudi evropski kolegi, saj izboljšanje konkurenčnosti, ekonomija obsega, čezsektorska sinergija, večji tržni potencial, manjše prekrivanje pri raziskavah in nižji stroški razvoja predstavljajo le nekatere izmed mnogih koristi (Kopač v Haček in Zajc 2006, 110). Iz tega sledijo tudi nekatere notranje prednosti in slabosti. Najšibkejša točka evropske obrambne industrije je njena razdrobljenost, saj na trgu nastopa veliko število manjših podjetij, ki ne morejo zagotoviti globalno zahtevanega učinka ekonomije obsega. Na

neenotnem tržišču torej tekmuje približno 20 vodilnih gigantov, 100 večjih in srednjih ponudnikov ter več kot 1.350 mikro, majhnih in srednje velikih podjetij (SME – *small and medium-sized enterprises*). Posledično so vodilne evropske entitete v letalski in vesoljski industriji tudi do dvaindvajsetkrat manjše od ameriških. V primeru pomorskega in kopenskega sektorja sta razmerji 3,4 oz. 1,5, prav tako v prid ameriškim podjetjem. Poleg navedenega znatno oviro predstavljajo tudi intraevropsko tekmovanje na svetovnem trgu, odvečnosti, ki nastajajo zaradi podvajanj, in (politično) ščitenje nacionalnih prvakov. Po drugi strani pa evropsko obrambno industrijo odlikuje dober položaj na trgu, širok in raznolik nabor izdelkov, strokovno znanje v nekaterih ključnih sektorjih, izkušnje v sklopu večnacionalnega industrijskega sodelovanja in sinergija s civilnimi operacijami. Skupno predstavlja EDA 30 % celotne svetovne proizvodnje, pri čemer je 24 evropskih entitet uvrščenih na seznam 100 največjih podjetij. Podvajanje različnih zmogljivosti lahko sočasno predstavlja tudi tržno prednost, saj imajo stranke možnost izbire med različnimi izdelki znotraj iste kategorije (Wiśniewski 2012). Prav tako sektor obrambne industrije neposredno zagotavlja 500.000 delovnih mest in posredno dodatnih 1.200.000. Pri tem s stalnim vlaganjem v razvoj in skoraj sto milijardami evrov prihodkov vidno prispeva k rasti Evropske unije (Evropska komisija 2016).

V Evropi so se večji obrambni konglomerati pojavili ob koncu dvajsetega stoletja, ko so v sklopu konsolidacije industrije potekle različne združitve. Prvo med njimi predstavlja nacionalni dogovor med britanskim proizvajalcem letal, streliva in pomorskih sistemov British Aerospace (BAe) in izdelovalcem obrambne elektronske opreme Marconi Electronic Systems (MES). Na podlagi tega je leta 1999 nastalo eno izmed največjih obrambnih podjetij imenovano BAE Systems. Sočasno je tovrstna poteza spodbudila predstavnike večjih celinskih prestolnic k razmisleku o podobnem približevanju ločenih obrambnih proizvajalk. Na podlagi tega je leta 2000 s transnacionalno združitvijo francoskega podjetja Aérospatiale-Matra, nemških DaimlerChrysler Aerospace AG (DASA) in Dornier GmbH ter španskega Construcciones Aeronáuticas SA (CASA) nastala korporacija European Aeronautic Defence and Space Company (EADS) (The Military Balance 2013, 38). Slednja je leta 2014 izvedla temeljito reorganizacijo, na podlagi katere se je tudi preimenovala v Airbus Group (Parker 2014). Poleg obeh navedenih med večja podjetja spadajo še britanski Rolls-Royce, francoski Thales Group, Dassault Aviation in Nexter, italijanska Leonardo-Finmeccanica in Fincantieri, nemška Rheinmetall in Krauss-Maffei Wegmann ter švedski Saab (The Military Balance 2013, 38).

Spreminjanje domačih in mednarodnih trgov ter globalni strateški in vojaški premiki so torej jasno nakazali pot, ki jo je ubrala obrambna industrija. Posledično so v prihodnje možni nekateri scenariji razvoja za evropske proizvajalke. V primeru ohranjanja *statusa quo* bi bila lahko evropska industrijska baza podvržena postopnemu propadanju. Posledica tega bi lahko bila še večja rast ozkega kroga »elitnih« ponudnic, medtem ko bi manjšim podjetjem grozilo zaprtje, zaradi česar obstaja možnost pojava »Evrope dveh hitrosti« na obrambnem področju (Wiśniewski 2012). Poskus preseganja navedenega primera je bil izveden leta 2012, ko so potekali dogovori o združitvi podjetij BAE in EADS. Z možnostjo osnovanja »BEADS« bi tako nastal gigant, ki bi pokrival celotno obrambno področje. Tovrstne dogovore je dokončno prekinila nemška pogajalska stran, saj bi se njen delež v EADS ob morebitni uresničitvi znašel v zapostavljenem položaju (The Economist 2013). Druga možnost je podpora zamisli »več Evrope«. Države članice EU bi se s podporo enotnim trgu (osnovanje skupnega obrambnega tržišča), povpraševanju (skupni nakupi in razvoj) in ponudbi (konsolidacija obrambne, tehnološke in industrijske baze pod okriljem določenih večjih entitet) odločile za »trojno konsolidacijo«. Slednja poleg navedenih koristi lahko prinaša tudi nekatere manj dobrodošle spremembe. Nastanek »paneuropskih prvakov« bi posledično pomenil začetek oligopola, skladno s katerim bi (lahko) upadla konkurenčnost in nastal pojav protekcionistične »utrdbе Evropa«. Možno je tudi oblikovanje transatlantskega obrambnega trga, saj zahodno Evropo in Združene države Amerike zaznamuje dolgoletno sodelovanje, ki se je v preteklosti razvijalo predvsem v okviru zveze Nato. V primeru neuspešne razširitve domačega trga bi se morale evropske proizvajalke usmeriti v tujino, kar bi posledično lahko pomenilo prekomerno navezanost na izvoz. S širokim naborom že uveljavljenih izdelkov lahko evropska podjetja brez težav konkurirajo na svetovnem tržišču oborožitve in vojaške opreme. Pri tem bi sicer posamezne entitete lahko ohranjale delovanje, vendar bi se s tem obrnil tradicionalni vzorec razvoja oborožitvenih sistemov. Skladno s slednjim je država izvora pobudnik neke zamisli in njen prvotni uporabnik, izvoz pa je možen šele po tem. Posledično bi lahko z upadanjem povpraševanja nacionalnih uporabnikov in prekomernim zanašanjem na izvoz trpela učinkovitost lastnih oboroženih sil. Poleg navedenih scenarijev bi lahko evropska podjetja tudi »globalizirala operacije« ali razširila dejavnosti na nova področja. Skladno s prvo možnostjo bi ponudniki oddali del proizvodnje v zunanje izvajanje, pri čemer bi sami znižali stroške in nasprotni strani v zameno ponudili tehnološko znanje. V primeru razširitve dejavnosti bi se lahko podjetja bolj usmerila v proizvodnjo dvonamenskih izdelkov. V novem okolju bi torej poleg strogo namenskih vojaških proizvodov oskrbovali varnostne organe in zagotavljali zmogljivosti kriznega vodenja in upravljanja (Wiśniewski 2012).

5 INSTITUCIONALNI POSKUSI ZDRUŽEVANJA EVROPSKE OBRAMBNE INDUSTRIJE

V drugi polovici 20. stoletja so se v Evropi zvrstili številni poskusi institucionalnega združevanja obrambne industrije, ki so bili vedno v tesni povezavi z zvezo NATO³ (Keukeleire in Delreux 2014, 39). V želji po izboljšanju stroškovne učinkovitosti proizvodnje orožja so nastali Stalni oborožitveni odbor ZEU (*The Western European Union's Standing Armament Committee*), Natov Sistem konvencionalnega oborožitvenega načrtovanja (*Conventional Armaments Planning System – CAPS*), Sestanek nacionalnih oborožitvenih direktorjev (*Conference of National Armaments Directors – CNAD*) in Neodvisna evropska programska skupina (IEPG – *Independent European Programme Group*). Uspešnost navedenih pobud je bila različna, najvidnejši pečat pa je bil dosežen v sklopu Evropske gospodarske skupnosti (EGS) in Neodvisne evropske programske skupine (Bauer v Brzoska in Lock 1992, 36).

5.1 Evropska gospodarska skupnost

Nastavki za prve bolj uspešne poskuse (institucionalnega) povezovanja na področju obrambne industrije v Evropi so bili vzpostavljeni leta 1958 z novonastalo Evropsko gospodarsko skupnostjo, ki je dopolnjevala ESPJ. Slednjo je ustanovilo šest članic, in sicer Belgija, Francija, Italija, Luksemburg, Nizozemska in Zvezna republika Nemčija z namenom gospodarskega povezovanja (osnovanje enotnega tržišča in oblikovanje carinske unije). Končna cilja tega procesa sta bila omejevanje nacionalne suverenosti in prenos načina odločanja o oblikovanju pomembnih politik na nadnacionalno raven. V primeru obrambne industrije je bil položaj še nekoliko bolj zapleten, saj je bila ta vedno v domeni nacionalnega interesa (Keukeleire in Delreux 2014, 2, 41–45). To je razvidno tudi iz Rimske pogodbe, s katero je bila EGS ustanovljena. Skladno s 223. členom članicam ni bilo potrebno razkrivati informacij, povezanih z interesi varnosti, prav tako pa so imele države pravico do ščitenja nacionalnih proizvedenih orožja, streliva in vojaških sredstev. Poleg tega je isti člen pooblašal Svet EGS, da pripravi seznam »zaščitenih« dobrin, ki ga je na pobudo Komisije možno spreminjati (Rimska pogodba, 223. čl.). Tovrstne ovire skupaj s politično nesložnostjo, predvsem zaradi francoskega odklona, so preprečevale kakršnokoli resno politično združevanje v prihodnjem desetletju (Sjøvaag v Eliassen 1998, 37).

³ Rojstvo zveze Nato predstavlja podpis Severnoatlantskega sporazuma (North Atlantic Treaty) 4. aprila 1949. Prvotno je bilo zamišljeno kot politično združenje z namenom kolektivne obrambe severnoatlantskega prostora, ki pa je z izbruhom Korejske vojne leta 1950 preraslo v polnopravno vojaško zvezo.

5.2 Neodvisna evropska programska skupina

Prizadevanja na političnem področju so ponovno oživela z Evropskim političnim sodelovanjem. Z njim sta se ponovno obudili vprašani transatlantske tehnološke vrzeli in potrebe po naprednem tehnološkem temelju⁴ v Evropi, ki bi skrbel za blagostanje in razvoj. Sočasno se je pojavila pobuda o izgradnji »dvosmerne ulice« trgovalja z orožjem, kjer bi z učinkovito izrabo zavezniških sredstev (skupno) proizvajali napredne oborožitvene sisteme (Kirby 1979, 175).

Posledično so leta 1976 tedanje evropske države članice zveze Nata (z izjemo Islandije) ustanovile forum za sodelovanje na področju oboroževanja, imenovan Neodvisna evropska programska skupina. Posredno je bila v procese zagotavljanja konkurenčnosti oborožitvenih naročil in standardizacije vključena tudi Francija, ki je leta 1967 izstopila iz Natove vojaške strukture. Tovrstno združenje so v prvem obdobju zaznamovali predvsem poskusi Velike Britanije in Nizozemske k spodbujanju in krepitvi novonastale skupine, kar je povzročilo pomembne organizacijske premike leta 1984. Vlogo predstavnikov so od Natovih veleposlanikov prevzeli obrambni ministri (evropskih) članic, opredeljeni so bili skupni tehnološki programi in uvedene izboljšave na področju raziskovanja. Nadaljnje ugotovitve je podajala Raziskava evropske obrambne industrije (znana tudi kot Vredelingovo⁵ poročilo), izdana leta 1986. Kot glavna priporočila je navajala postopno odpiranje nacionalnih oborožitvenih trgov z namenom osnovanja enotnega evropskega oborožitvenega tržišča, zagon raziskovalnega programa, ki bi krepil obrambno industrijsko bazo, spremembo načina razporeditve koristi po načelu pravičnega povračila (*juste retour*), krepitev izmenjave tehnologije med pogodbenicami IEPG, pomoč članicam z obrambno industrijo v razvoju, varovanje pred slabimi vplivi konkurence v prehodnem času in vzpostavitev manjšega sekretariata, ki bo uresničeval predlagane cilje. Ne dolgo za tem so obrambni ministri odobrili Akcijski načrt o postopnem razvoju evropskega obrambnega trga (*Action Plan on a Stepwise Development of a European Armaments Market*), na podlagi katerega je bila leta 1989 ustanovljena Skupna dolgoročna evropska obrambna pobuda (EUCLID⁶ – *European Co-operative Long-Term Initiative in Defence*). Drugi premiki pri združevanju trga so bili vzpostavitev kontaktnih točk znotraj nacionalnih agencij za javna naročila, kjer so se lahko proizvajalci drugih držav članic prijavili kot morebitni dobavitelji, usklajevanje postopkov in

⁴ V angleški literaturi se ta pojavlja kot kratica EDTIB (*European Defence Technological and Industrial Base*) oz. evropska obrambna, tehnološka in industrijska baza.

⁵ Poimenovano po Henku Vredelingu, bivšem nizozemskem obrambnem ministru in evropskem komisarju.

⁶ EUCLID predstavlja poizkus ohranjanja tehnološkega ravnovesja na področju raziskav in razvoja (R&R).

kriterijev naročanja, zbiranje podatkov o ponudbah, možnih dobaviteljih in dodeljenih pogodbah in redno izdajanje objav o (nacionalnih) licitacijah. Iz navedenih dosežkov je možno opredeliti IEPG kot zarodek (enotnega) zahodnoevropskega obrambnega trga. To so države članice s sodelovanjem v tovrstni skupini želele doseči mimo političnih struktur, kar jim je uspelo le do določene mere. Navsezadnje so nad prizadevanji prevladali že navedeni predpisi in institucionalna premoč Evropske skupnosti (Bauer v Brzoska in Lock 1992, 40–43).

5.3 Zahodnoevropska oborožitvena skupina in Zahodnoevropska oborožitvena organizacija

Konec hladne vojne in sunkovit tehnološki razvoj sta dodobra spremenila varnostno strukturo tako v Evropi kot globalno. Podobno je bila korenitim spremembam podvržena tudi obrambna industrija, ki je z odpravo dvopolne ureditve zašla v hudo krizo. Prenehanje ogrožanja z vzhoda je neposredno vplivalo na zmanjšanje obrambnih proračunov, kar je posredno povzročilo obsežna odpuščanja. Primerljivo so tako obrambni izdatki med leti 1987 in 1998 padli za več kot tretjino (Kočevar v Malešič 2002, 210). Krčenje naročil je posledično višalo ceno proizvodne enote, kar je posredno vplivalo na naraščanje stroškov R&R. Poleg navedenega so se pojavljali še politična nestrinjanja, križanje interesov in različni pogledi na privatizacijo (Kopač v Haček in Zajc 2006, 113–116). V teh spremenjenih razmerah so države IEPG želele doseči naslednjo raven združevanja evropske obrambne industrije. Ta je bila načrtovana z Maastrichtsko deklaracijo 10. decembra 1991, s katero so članice izrazile namero osnovanja Evropske oborožitvene agencije (EAA – *European Armaments Agency*). Le leto za tem so se obrambni ministri skupine dogovorili o prenosu nalog IEPG na Zahodnoevropsko unijo. Premestitev je bila določena na podlagi šestih temeljnih načel, med katerimi so enakopravnost držav članic, želja po enotnem evropskem oborožitvenem forumu, določitev nacionalnih oborožitvenih direktorjev kot vodilnih oseb oborožitvenega sodelovanja v Evropi in ohranjanje obstoječih povezav z zvezo Nato in EDIG⁷. Predviden prenos je bil uresničen na sestanku ministrskega sveta ZEU v Rimu leta 1993, od katerega dalje je bila IEPG znana pod imenom Zahodnoevropska oborožitvena skupina (WEAG⁸ – *Western European Armaments Group*). Organizacijsko je bila slednja razdeljena na srečanja obrambnih ministrov in

⁷ Evropska skupina obrambne industrije (EDIG – *European Defence Industries Group*) je bila ustanovljena leta 1990 kot mednarodna zveza vseh nacionalnih predstavništev obrambne industrije članic WEAG z namenom spodbujanja R&R, nudenja svetovanj in zastopanja držav. Združitev skupin EDIG, AECMA in EUROSPACE leta 2004 je pomenila nastanek Vesoljskega in obrambnega industrijskega združenja Evrope.

⁸ Cilji Zahodnoevropske oborožitvene skupine so bili zagotovitev bolj učinkovite rabe sredstev, odpiranje nacionalnih obrambnih trgov, krepitev EDTIB in sodelovanje na področju R&R.

nacionalnih oborožitvenih direktorjev, upravno skupino in skupino osebja, oborožitveni sekretariat in tri odbore. V WEAG je bilo (po letu 2000) vključenih devetnajst⁹ polnopravnih članic, prav tako pa je bilo možno sodelovanje zunanjih interesentov preko evropskega oborožitvenega partnerstva. Odločitve o ustreznosti udejstvovanja pridruženih partneric¹⁰ pri določenem projektu so sprejemali Odbori oborožitvene skupine in njihove podskupine. V primeru privoljenja so se posledično izenačile pravice in dolžnosti članic in nečlanic v sklopu odobrenega projekta (WEAG 2005).

Poleg navedenega je bila leta 1993 ustvarjena *ad hoc*¹¹ (Mörth 2005, 44) raziskovalna skupina (še tedanje) IEPG, katere naloga je bila z Maastrichtsko deklaracijo zamišljena Evropska oborožitvena agencija. Njen končni sklep je na podlagi tedanjih razmer zavračal verjetnost osnovanja tovrstnega organa, sočasno pa navajal možnost izboljšav na posameznih področjih, katere bi uresničevalo telo s pravno osebnostjo. Ti izsledki so med 18. in 19. novembrom 1996 vplivali na ministrske dogovore, plod katerih je bila ustanovitev Zahodnoevropske oborožitvene organizacije (WEAO – *Western European Armaments Organisation*). Njena prvotna naloga je bila upravljanje izvršilne funkcije na področju R&R, kot pomožno telo ZEU pa je posedovala pravno subjektiviteto, ki ji je omogočala sklepanje pogodb v imenu držav članic. Po njenem osnovanju so se kmalu zvrstili novi sestanki, ki so ponovno pozivali k oblikovanju EAA. Posledično so leta 1998 razvili Celostni načrt za Evropsko oborožitveno agencijo (*Masterplan for the European Armaments Agency*), ki pod navedenim imenom in v sklopu WEAG ni nikoli zaživela (WEAG 2005).

Usoda Zahodnoevropske oborožitvene skupine je bila dokončno načrtovana s solunskim sklepom iz leta 2003, na podlagi katerega je bila kasneje ustanovljena Evropska obrambna agencija. Zaradi neposredne podrejenosti slednje Evropski uniji ni bilo več potrebe po oborožitvenem sodelovanju v okviru WEAG znotraj ZEU. Posledično so se 22. novembra 2004 obrambni ministri 19 držav članic še zadnjič sestali (Hauser v Hauser in Kernic 2006, 58). Poleg tega so zadolžili nacionalne oborožitvene direktorje, da v sodelovanju z Evropsko obrambno agencijo izvedejo zaprtje skupine najkasneje do 30. junija 2005, pri čemer naj upoštevajo vse politične, upravne, postopkovne in pravne vidike. Skladno z zastavljenimi cilji

⁹ Avstrija, Belgija, Češka, Danska, Finska, Francija, Grčija, Italija, Luksemburg, Madžarska, Nemčija, Nizozemska, Norveška, Poljska, Portugalska, Španija, Švedska, Turčija in Velika Britanija.

¹⁰ Med te spadajo Bolgarija, Estonija, Latvija, Litva, Romunija, Slovaška in Slovenija.

¹¹ Le dve leti za tem, julija 1995, je Odbor stalnih predstavnikov EU (COREPER – *Comité des représentants permanents*) ustanovil podobno *ad hoc* delovno skupino imenovano POLARM, katere naloge so bile preučevanje možnosti oborožitvene politike, oblikovanje predlogov za nadaljnje delovanje in podajanje ukrepov znotraj pristojnosti EU.

sta 2. marca 2005 prenehala z delovanjem prvi in tretji odbor ter postopno oborožitveni sekretariat. V zvezi z drugim odborom so bila določena sredstva in dejavnosti, ki jih bo v primernem času prevzela EDA. Lažjemu prehodu je služil tudi zaključni seminar, ki je potekal med 19. in 20. majem 2005, kamor so bili prav tako povabljeni strokovnjaki Evropske obrambne agencije. Poleg tega je bilo pripravljeno usmerjevalno poročilo in določen 23. maj 2005, kot poslednji datum delovanja WEAG (WEAG 2005). Raziskovalna celica WEAO je z obratovanjem nadaljevala vse do 31. avgusta 2006, ko je njeno delovanje dokončno prenehalo, sredstva pa so bila prenesena na Evropsko obrambno agencijo (Svet Evrope 2011, WEU 1).

5.4 Organizacija za oborožitveno sodelovanje

Vzporedno z ustanovitvijo WEAG so se leta 1995 začeli tudi bilateralni (kasneje multilateralni) dogovori med Francijo in Nemčijo o osnovanju skupne oborožitvene povezave. Tovrstne namere sta kritično spremljali Velika Britanija in Italija, ki sta navedene pobude smatrali za izpodrivanje vloge, ki je bila namenjena EAA. Skladno z načrtanimi dogovori je bila januarja 1996 namesto agencije ustanovljena francosko-nemška oborožitvena struktura, katere namen je bil zbiranje in upravljanje bilateralnih programov na področju oboroževanja. Zgolj nekaj mesecev za tem sta željo po pridružitvi izrazili še Velika Britanija in Italija. Slednji sta pristopili k pobudi 12. novembra 1996, na podlagi česar je nastala Organizacija za oborožitveno sodelovanje (OCCAR – *Organisation conjointe de coopération en matière d'armement*) (de Vestel v Eliassen 1998, 198). Tej medvladni organizaciji, ki je pravni status pridobila leta 2001¹² (Kopač 2004, 24) z ratifikacijo Sporazuma OCCAR, sta se prvotnim štirim članicam v letih 2003 in 2005 pridružili še Belgija in Španija. Njeni cilji so vodenje skupnih projektov, razvoj enotne investicijske politike in usmerjanje dolgoročnih zahtev z namenom krepitve konkurenčnosti EDTIB in nižanja stroškov vzdrževanja in nadgradenj ter R&R. Poleg tega je zamenjava koncepta pravičnega povračila z bolj prožnim omogočala sodelovanje nečlanic pri posameznih projektih. Prav tako ima OCCAR skladno z ustanovnim sporazumom vzpostavljene temelje¹³, na katerih bi lahko prerasel v oborožitveno agencijo (Convention on the Establishment of the Organisation for Joint Armament Cooperation 1998). Negativna stran organizacije je njena ožja zasnova v primerjavi z drugimi oborožitvenimi

¹² V istem letu je bil skladno s Helsinškimi naslovnimi cilji (1999) zagnan tudi Akcijski načrt evropskih zmogljivosti (ECAP – *European Capabilities Action Plan*), katerega naloga je bila vzpostavitev smernic za izboljšanje zmogljivosti.

¹³ To je najbolj razvidno iz drugega poglavja sporazuma, ki opredeljuje cilje sodelovanja in vlogo organizacije. V 8. členu so navedene naloge (npr. standardizacija opreme in osnivanje enotnega EDTIB), ki se lahko na pobudo držav članic spreminjajo.

pobudami, kjer imajo večjo moč odločanja države z bolj razvitimi obrambnimi industrijami (Norheim-Martinsen 2013, 122).

5.5 Pismo namere

Poleg OCCAR je sodelovanje na področju obrambne industrije izven uradnih struktur EU potekalo tudi na podlagi sporazuma Pismo namere (LoI – *Letter of Intent*) znotraj Okvirnega dogovora za pospešitev industrijske prenove (*Framework Agreement to Faciliate Industrial Reconstructing*) (Kopač 2004, 25). Z namenom liberalizacije izvoznih režimov in usklajevanja nacionalnih predpisov, ki urejajo obrambna naročila je šest¹⁴ držav leta 1998 pristopilo k navedeni pobudi. S tem pragmatičnim dejanjem so želele podpisnice preseči nekatere tehnične in postopkovne ovire, ki so onemogočale večjo učinkovitost evropske obrambne industrije (Norheim-Martinsen 2013, 122). Posledično je 27. julija 2000 šest obrambnih ministrov podpisalo Okvirni dogovor, katerega namen je bil spodbujanje bolj konkurenčnega in stabilnega EDTIB na svetovnem obrambnem tržišču. Za doseganje slednjega je bilo opredeljenih šest obravnavanih področij, in sicer varna oskrba, prenos oz. izvozni postopki, varnost informacij, raziskave, obdelovanje tehničnih informacij in usklajevanje vojaških zahtev. Vsaka izmed navedenih problematik obravnava svoj pododbor, njihove naloge pa so razviti skupne politike (Letter of Intent: restructuring the European defence industry 2015).

V spremenjenem političnem, industrijskem in vojaškem okolju ter z nastopom Evropske obrambne agencije so morale pogodbenice Pisma namere na novo osmisлити delovanje LoI. Posledično so si zadale naloge spremljanja in vplivanja na Evropsko komisijo, svetovanja in usmerjanja Evropske obrambne agencije, vzpostavljanja dialoga z industrijo ter sodelovanja s tretjimi strankami (drugimi državami EU in ZDA), z namenom spodbujanja preglednosti in osveščanja o pomenu skupnih obrambnih, industrijskih in tržnih vprašanj. Na podlagi navedenih smernic mora Izvršni odbor zasledovati obliko možganskega trusta, katerega glavna naloga je lobiranje pri Komisiji glede obrambnih zadev. V sklopu samega delovanja se predsedovanje menja vsako leto, zasedanja, na katerih predstavniki pregledujejo dosežen napredek ter določajo nove prednostne naloge in dejavnosti, pa potekajo dvakrat do trikrat letno (Letter of Intent: restructuring the European defence industry 2015).

¹⁴ Mednje spadajo Francija, Italija, Nemčija, Španija, Švedska in Velika Britanija.

6 EVROPSKA OBRAMBNA AGENCIJA

Če nimaš v lastni opremi vgrajene interoperabilnosti, se lahko pridružiš misiji Nata, Evropske unije ali koalicije, vendar v primeru, da se nisi zmožen povezati z drugimi partnerji, si preprosto neuporaben.

*Nizozemski viceadmiral Matthieu Borsboom,
direktor Organizacije za obrambni material
o pomenu povezljivosti (European Defence Matters 2015,25)*

Zadnje in še vedno aktualno obliko institucionalnega povezovanja razdrobljene evropske obrambne industrije predstavlja leta 2004 ustanovljena Evropska obrambna agencija. Tovrsten korak je bil načrtan že na solunskem vrhu in v osnutku¹⁵ ustave EU (Hummer v Hauser in Kernic 2006, 64–65), ki ga je predlagala Evropska konvencija, vendar je bil dejanski napredek narejen šele z dogovorom obrambnih ministrov na neformalnem zasedanju 17. novembra 2003 (Kopač 2004, 25). V drugi polovici istega leta se je skladno z opredeljenimi namerami in zavezami posledično osnovala Ustanovitvena skupina (AET – *The Agency Establishment Team*), katere naloga je bila uresničitev izgradnje agencije. V času njenega delovanja so se člani spopadali s težavami političnega nesoglasja ter nejasnostmi o dejanski vlogi nove entitete in njeni organizacijski umeščenosti. Kljub temu je razumevanje potrebe izvedbe zastavljenega koraka med evropskimi prestolnicami navsezadnje prevladalo. Skupina, ustanovljena novembra leta 2003, je bila zadolžena, da do prihodnjega aprila pripravi poročilo o postopku osnovanja agencije, kar ji je v sodelovanju z ostalimi članicami EU tudi uspelo. Na podlagi slednjega je Svet Evropske unije s sprejetjem Skupnega ukrepa¹⁶ (2004/551/CFSP) 12. julija 2004 ustanovil Evropsko obrambno agencijo, katere izvršni direktor je postal Britanec Nick Witney. Temeljne naloge tega krovnega organa Evropske unije za oborožitveno sodelovanje so nudenje podpore Svetu EU in državam članicam pri njihovih poskusih izboljšanja obrambnih zmogljivosti EU v sklopu skupne zunanje in varnostne politike. Pri tem združuje vse članice¹⁷ unije razen Danske, ki se ni odločila za sodelovanje pri SZVP (Heuninckx 2008, 6). Operativno so bile agenciji ob ustanovitvi dodeljene štiri naloge, in sicer usklajevanje razvoja obrambnih zmogljivosti in njihovo

¹⁵ Ta je bil Evropskemu svetu predstavljen 18. julija 2003 v Rimu. V njem člen I-40, tretji odstavek, pododstavek 2 CT navaja: »Vzpostavitev »Evropske obrambne agencije« na področju obrambnih zmogljivosti, raziskav, pridobitev in oborožitve«.

¹⁶ Polno ime navedenega ukrepa se glasi »Council Joint Action 2004/551/CFSP«.

¹⁷ Pogledi teh »sodelujočih držav članic« na dejansko vlogo Evropske obrambne agencije se močno razlikujejo. Medtem ko za nekatere predstavlja zgolj registracijski organ (npr. Velika Britanija), si drugi prizadevajo, da bi prevzela močnejšo funkcijo usmerjevalnega organa.

določanje za potrebe skupne zunanje in varnostne politike, konsolidacija EDTIB, spodbujanje raziskav in tehnologije (R&T – *Research and Technology*) in omogočanje sodelovanja na področju oborožitve. Za vsako od slednjih je bila z letom 2006 izdelana lastna strategija, pri čemer je način izvedbe temeljil na prostovoljnem¹⁸ pristopu, katerega izvor so zmogljivosti¹⁹. Sočasno si je EDA zadala nalogo osnovanja evropskega trga obrambne opreme (EDEM – *European Defence Equipment Market*) in postopnega prevzema sredstev WEAG in WEAO, pri čemer je slednje uresničila leta 2006. V tej želji po oblikovanju medvladne ureditve, ki bo pripomogla k izboljšanju preglednosti in spodbujanju konkurenčnosti na evropskem trgu obrambne opreme, so člani Usmerjevalnega odbora Evropske obrambne agencije sprejeli Kodeks ravnanja za obrambne nakupe²⁰. Med leti 2012 in 2013 so bili sprejeti tudi administrativni dogovori z nekaterimi drugimi akterji²¹ na obrambnem področju (Norheim-Martinsen 2013, 193; Vidrih 2008, 127). Sporazumi o bolj tesnem evropskem obrambnem sodelovanju so bili tako sklenjeni z Organizacijo za oborožitveno sodelovanje, predstavniki industrije za satelitske zveze in Evropsko agencijo za varnost v letalstvu (Platteau in drugi 2014, 11–17). Prav tako navedeni ukrepi veljajo za države, ki niso članice Evropske unije. Pogajanja o partnerstvu izvaja vodja agencije, dokončno pa jih potrdi Evropski svet. Trenutno so tovrstni administrativni dogovori sklenjeni z Norveško, Švico, Srbijo in Ukrajino (EDA 2016).

Evropska obrambna agencija torej predstavlja pobudnico sprememb na področju obrambnih zmogljivosti, raziskav, nabav in oborožitve z nezavezujočimi »mehkimi« ukrepi (npr. prostovoljni Kodeks ravnanja). Poleg tega je njena vloga spodbujanje ideje »povezati se ali propasti«, ki teži k združenemu in enotnemu EDTIB, katerega upravljanje je bilo v preteklosti vedno v nacionalni domeni. Dolgoročna zasnovanost teh normativnih sprememb na področju varnosti in obrambe bo skupaj s prihodnjimi usmeritvami Evropske komisije predstavljala pomemben dejavnik razvoja SZVP (Norheim-Martinsen 2013, 183).

¹⁸ Delovanje agencije zaradi pravnih omejitev temelji na prostovoljni in neobvezujoči ureditvi. Članice tako sodelujejo pri *ad hoc* projektih, ki so lahko odprti ali zaprti (predlagateljica izbere partnerje).

¹⁹ Pri tem pristopu potrebe in zahteve zmogljivosti narekujejo celotno verigo obrambnega sodelovanja.

²⁰ Kodeks obravnava vse nakupe orožja in opreme, ki znašajo več kot milijon evrov. Skladno z njim morajo podpisnice, katerih namere o nakupih presegajo določeno mejo, to objaviti na namenski Elektronski oglasni deski. Iz Kodeksa so v celoti izključeni nakupi kemičnega, bakteriološkega in radiološkega blaga in storitev, sistemi jedrskega pogona in kriptografska oprema.

²¹ Ti so znani tudi pod imenom predstavniki interesnih skupin (*stakeholders*).

6.1 Umeščena v EU

Pobuda združevanja in souporabe, še posebej pod okriljem Evropske obrambne agencije, se je dobro razvila, kljub temu pa je potrebno še veliko dela, saj ta podvig potrebuje dolgoročno predanost udeležencev. Glavna težava je potreba po stalni politični podpori, s katero je mogoče pretvoriti zamisli v učinkovite programe.

*Grški general Mikhail Kostarakos,
načelnik grškega generalštaba
o pobudi združevanja in souporabe (European Defence Matters 2014, 29)*

Delovanje in politični ustroj Evropske obrambne agencije opredeljuje že solunski sklep. Skladno z njim deluje pod pristojnostjo in političnim nadzorom Sveta EU, od katerega prejema usmeritve in mu povratno poroča. S sprejetjem Lizbonske pogodbe je bila tudi uradno umeščena v institucionalni okvir²² Evropske unije (Keukeleire in Delreux 2014, 90). Težavnost razvoja na področju združevanja obrambne industrije je posledično povzročila nekatere posebnosti. EDA je edina agencija Evropske unije, katere Usmerjevalni odbor se srečuje na ministrski ravni. Na sestankih tega upravnega organa obrambni ministri odločajo o letnem proračunu, triletnem delovnem programu in novih pobudah. Prav tako so zadolženi za imenovanje izvršnega direktorja agencije, katerega obenem podpira visoki predstavnik EU za skupno zunanjo in varnostno politiko²³ (EDA 2016). Slednji, kot navedeno, vodi agencijo in po uveljavitvi Lizbonske pogodbe zaseda znotraj Evropske unije dvojni položaj. Na politični ravni tako združuje predstavnika EU za zunanje zadeve in podpredsednika Evropske komisije, s čimer je bilo mišljeno vzpostavljati vezi med navedenima institucijama. Tovrstno široko zasnovano posledično zaznamujejo nekatere strukturalne pomanjkljivosti. Predstavnik ne more zavzemati samostojnih stališč in četudi uživa popolno podporo držav članic, je uspeh njegovih diplomatskih naporov še vedno odvisen od številnih ekonomskih, finančnih, vojaških in drugih instrumentov, ki jih sam ne nadzoruje. Sočasno je njegovo imenovanje odvisno od Evropskega sveta, ki obenem »potrdi«, »pozdravi« ali »odobri« predhodno oblikovane odločitve in s tem neposredno posega na področje delovanja agencije. V slednji instituciji svojo voljo uresničujejo preko vrhovnega voditelja države članice EU, predsednika Evropske komisije in sveta, prav tako pa sodeluje tudi visoki predstavnik. Doseganje soglasja znotraj Evropskega sveta je posledično podvrženo številnim političnim popuščanjem, kar se odraža v

²² V 45. členu so navedene naloge Evropske obrambne agencije, pristojnosti Sveta EU, možnost držav članic za oblikovanje posebnih skupin in morebitnega sodelovanja z Evropsko komisijo.

²³ Trenutno položaj visokega predstavnika zaseda nekdanja italijanska ministrica za zunanje zadeve Federica Mogherini.

dolgotrajnem in velikokrat težko uskladjivem odločevalskem procesu (Keukeleire in Delreux 2014, 63–80). Tovrsten primer se je zgodil pri izbiri novega izvršnega direktorja EDA ob prenehanju mandata Alexandra Weisa leta 2010. Operativni organ agencije je zaradi nemškega in italijanskega nestrinjanja ter posledične vložitve veta na imenovanje francoske predstavnice Claude-France Arnould ostal dalj časa nezaseden. Vlada Enrica Lette je na tem položaju želela Carla Magrassija (tedanjega namestnika izvršnega direktorja agencije), zaradi česar položaju ni nihče načeloval od oktobra 2010 do januarja 2011 (Vogel 2014). Dokončno odločitev o imenovanju so na podlagi novih načel sprejeli znotraj Evropskega sveta, pri čemer sta se Nemčija in Italija odrekli svoji izbiri. Francosko predstavnico je dokončno imenovala novo določena visoka predstavnica EU za skupno zunanjo in varnostno politiko Catherine Ashton (Atlantic Organization for Security 2011).

Za vzajemno delovanje Evropske obrambne agencije in držav članic skrbijo omrežja nacionalnih Stičnih točk (POCs – *Points of Contacts*), ki se delijo na več delov. Osrednja POCs skrbi za pripravo ministrskega Usmerjevalnega odbora in organizacijske, institucionalne in proračunske zadeve, poleg katerega so še Stične točke za zmogljivosti, R&T in nacionalnih oborožitvenih direktorjev (EDA 2016). EDA se je torej v več kot desetletni dobi delovanja razvila v enega izmed delno samostojnih organov EU, ki poizkuša neodvisno oblikovati prihodnje obrambne zmogljivosti. Pri tem je še vedno velika ovira položaj obrambnih ministrov, ki s težavo pristopajo k skupnim projektom, saj jih nasprotniki nemalokrat obtožujejo spodkopavanja nacionalne suverenosti. Na tej točki bi lahko EDA skladno z opravljenimi raziskavami pripomogla k preseganju »politično varne poti nedelovanja« (Norheim-Martinsen 2013, 125–126). Poleg tega omejen operativni proračun in zanemarljivo število zaposlenih, pomanjkanje soglasja med državami članicami o namenu agencije in njihov odpor do upoštevanja skupnih pravil in postopkov ter naklonjenost (zgolj) prostovoljnemu sodelovanju onemogoča agenciji uresničevanje visoko zastavljenih ciljev (Keukeleire in Delreux 2014, 90–91). Zaradi tega bi morala EDA težiti k večji neodvisnosti od držav članic, saj so slednje podvržene političnim in gospodarskim nihanjem. Pri tem zlasti ekonomski vidik predstavlja nevarnost za delovanje agencije, čemur bi se morali v prihodnosti izogibati. Prav tako bi morebiten prenos financiranja s članic neposredno na Evropsko unijo lahko zagotovil izboljšano učinkovitost, saj bi bile posledično skupne težave postavljene v ospredje, sočasno pa bi imele države možnost sodelovanja pri zaprtih projektih (European Defence Matters 2013, 23).

6.2 Organizacijska zgradba

Prvotno je bila Evropska obrambna agencija razdeljena na pet direktorats, in sicer na Direktorat za zmogljivosti, Direktorat za raziskovanje in tehnologijo, Direktorat za oborožitve, Direktorat za obrambno industrijo in Direktorat za podporo. Stalno osebje naštetih oddelkov operativno vodi izvršni direktor²⁴, katerega mandat traja tri leta, z možnostjo podaljšanja za dve leti (European Defence Matters 2015, 6). Kot pravni predstavnik ima pravico do zaposlovanja, naročanja (zunanjih) storitev in sklepanja pogodb v imenu agencije. Izvršnega direktorja po predlogu visokega predstavnika za zunanjo in varnostno politiko imenuje Usmerjevalni odbor. Slednji predstavlja usmerjevalno in odločevalsko telo agencije, ki ga sestavljajo ministri držav članic. Njegove ugotovitve posredujejo Svetu za splošne zadeve in zunanje odnose (GAERC – *General Affairs and External Relations Council*). Odbor se na ravni ministrov srečuje dvakrat letno oz. enkrat mesečno na ravni njihovih predstavnikov. Vsako državo zastopa en član z glasovalno pravico, zgolj sedež pri odločanju pa je namenjen predstavniku Evropske komisije. Vrhovno vlogo vodenja agencije opravlja visoki predstavnik za zunanjo in varnostno politiko, ki skrbi za delovanje, organizacijo dela in doseganje zastavljenih ciljev (Grizold 2005, 69–70).

Spremenjeno varnostno okolje in razvoj potreb članic glede zmogljivosti sta spodbudila Evropsko obrambno agencijo k razmisleku o učinkovitem zagotavljanju sredstev v prihodnosti. Skladno s tem se je januarja 2014 preuredila organizacijska zgradba agencije. Nova struktura se deli na tri operativne direktorate, in sicer Načrtovanje in podpora za sodelovanje (*Cooperation Planning & Support*), Zmogljivosti, oborožitve in tehnologija (*Capability, Armaments & Technology*) in Evropske sinergije in inovacije (*European Synergies & Innovation*). Sočasno za nemoteno delovanje agencije skrbijo podporne službe, med katere spadajo Direktorat za poslovne storitve²⁵ (*Corporate Services directorate*), Enota za strategijo in politiko²⁶ (*Strategy and Policy unit*) in Enota za medije in sporočanje²⁷ (*Media and Communication unit*) (EDA 2016).

²⁴ Trenutno položaj izvršnega direktorja zaseda španski diplomat Jorge Domecq.

²⁵ Sestavljajo ga oddelek za informacijsko tehnologijo, kadrovski in finančni oddelek, služba za pravne in pogodbene zadeve in oddelek za infrastrukturo in varnost enot.

²⁶ Nudi podporo vodstvenemu vrhu in Usmerjevalnemu odboru. Prav tako deluje kot tajništvo odbora in usklajuje politike z drugimi akterji (Evropsko službo za zunanje delovanje, predsedstvom in Svetom EU, Evropsko komisijo in predstavniki interesnih skupin).

²⁷ Skrbi za stike z javnostmi, publikacijo agencije, avdiovizualno produkcijo, urejanje spletne strani in ohranjanje zveze z obrambno skupnostjo.

Vsak izmed naštetih operativnih direktorats deluje na svojem področju. Naloge Načrtovanja in podpore za sodelovanje so zgodnje prepoznavanje potreb na evropski ravni, usklajevanje standardov in certificiranja ter skupna naročanja in vaje. Prav tako skrbi za načrtovanje zmogljivosti na osnovi Razvojnega načrta izboljšanja sposobnosti²⁸ (CDP – *Capability Development Plan*) in Skupne programske baze podatkov ter za pobudo koncepta združevanja in souporabe²⁹ (»Pooling & Sharing«) (Keukeleire in Delreux 2014, 179–194). Direktorat Zmogljivosti, oborožitev in tehnologija je zadolžen za pripravo programov prihodnosti s čim večjo sinergijo med zmogljivostmi, oborožitvijo in R&T. Tretji operativni direktorat, Evropske sinergije in inovacije, deluje kot posrednik med obrambnimi ministrstvi in širšimi politikami EU. Prav tako spodbuja in podpira inovativne raziskave in jih v imenu držav članic tudi razvija. Druge naloge obsegajo oblikovanje ukrepov na področju SVOP, seznanjenost s politikami trga in industrije, pripravo obrambnih presoj in skrb za energetske in okoljske dejavnosti agencije (EDA 2016). Skupno agencija zaposluje preko 120 ljudi z različnih področij, prav tako pa sodeluje z več kot 2.500 strokovnjaki iz držav članic Evropske unije (de Wilde 2016).

6.3 Finančne zmogljivosti

Sedaj je pravi trenutek, da povzdignemo evropsko obrambno sodelovanje na naslednji nivo s tem, da izkoristimo obstoječe instrumente EU. Ključno pri tem je nasloviti prepoznane strateške, vojaške primanjkljaje zmogljivosti in finančno podpreti te napore ter tako odpraviti odvečnosti.

*Belgijski brigadni general Jo Coelmont (v pokoju)
višji sodelavec Kraljevega inštituta za mednarodne odnose Egmont
o prihodnosti sodelovanja (European Defence Matters 2014, 22)*

Izdatki za vojsko odločilno vplivajo na razvoj novih (oborožitvenih) tehnologij, ki so in še vedno zaznamujejo vsakodnevno življenje. Kljub temu so bili obrambni proračuni držav članic EU zaradi nedavnih sprememb v mednarodnem okolju in izbruha finančne krize temeljito okrnjeni, kar je povzročilo obilo negotovosti glede številnih delovnih mest. Delovanje v opisanih razmerah je dodatno otežil pojav novih groženj, zaradi česar je postala vprašljiva sposobnost Evropske unije braniti svoje strateške interese, tako na nacionalni kot

²⁸ Leta 2008 izdan načrt, ki članicam nudi priporočila glede zmogljivosti. Je torej orodje, ki spodbuja skupne in usklajene akcije na področju vojaških nabav.

²⁹ Zamisel temelji na nemško-švedskem gradivu za razmislek o krepitvi evropskega vojaškega sodelovanja iz leta 2010 (»Ghentska pobuda«). Njen temeljni namen je, kot namiguje že samo ime, razdeliti si breme vojaških zmogljivosti.

evropski stopnji (European Defence Matters 2012, 46). Ta obrambni primanjkljaj, nasprotno od demokratičnega, zaznamuje nepripravljenost držav do sodelovanja na evropski ravni (European Defence Matters 2014, 16). Spremembo padajočega trenda obrambnih izdatkov članic Evropske obrambne agencije je bilo možno zaznati šele nedavno. Pred tem jo je, kljub nekoliko večji porabi na področjih R&R in R&T, med leti 2006 in 2013 zaznamoval padec za 32 milijard evrov oz. 15 % (European Defence Matters 2015, 16). Prelomno je bilo šele leto 2014, ko je višina obrambnih izdatkov narasla za 2,3 %. Podobna stopnja rasti je bila ocenjena tudi v letu 2015, s čimer je raven že primerljiva s predkrizno. Nominalna višina obrambnih izdatkov je tako skupno znašala 200 milijard evrov (European Defence Matters 2016, 7). V tem procesu zaustavitve poslabšanja obrambnih sposobnosti članic EU je imela pomembno vlogo tudi EDA.

Opisano delovanje je poleg drugih pogojnikov odvisno predvsem od denarnih prispevkov. Slednje zagotavljajo države članice v sorazmerju³⁰ z njihovim bruto nacionalnim dohodkom, med katerimi največ prispevajo Nemčija, Francija in Velika Britanija (European Defence Agency 2014 Financial Report 2015). Pri tem je glavna naloga Usmerjevalnega odbora, da sprejme splošni proračun (*The General Budget*), ki ga sestavljata funkcionalni (*Functioning*) in operativni (*Operational*) del. Slednji sestoji iz proračunskih sredstev, s katerimi se izvajajo temeljne naloge EDA. Nasprotno funkcionalni proračun pokriva stroške delovanja, sestankov in osebja. Finančna sredstva poleg že navedenih prispevkov držav članic obsegajo tudi namenske prihodke (*Earmarked Revenue*), ki so dodeljeni točno določenim projektom (SBD N° 2006/29 (Annex)). Od ustanovitve agencije se je proračun postopno povečeval. S prvotnih 20,7 milijona evrov iz 2005, sedaj že šesto leto zapored obsega 30,5 milijona evrov. Skupno je EDA od ustanovitve dalje osnovala skoraj 150 raziskovalnih projektov v skupni vrednosti 500 milijonov evrov, od katerih jih je bilo osemnajst zagnanih zgolj v letu 2014. Bolj obsežnega med njimi predstavlja program helikopterskega urjenja, v sklopu katerega je sodelovalo že več kot 12.000 oseb. Vsaka izmed slednjih vaj ustvarja prihranek v višini 500.000 evrov. Prav tako se je na podlagi združevanja in souporabe pet članic, preko agencije, odločilo za skupni nakup streliva v vrednosti 50 milijonov evrov. Poleg tega je leta 2014 EDA namenila 700.000 evrov³¹ neodvisnemu projektu za razvoj tehnologije, ki je namenjena izboljšanju podvodnih operacij (EDA 2016).

³⁰ Zaradi navedene pogojenosti je razpon med prispevki posameznih članic lahko zelo velik. Medtem ko je Nemčija leta 2014 vplačala 6.263.975 €, je Slovenija »zgolj« 77.008 €.

³¹ Sredstva so bila razporejena iz Evropskih strukturnih in investicijskih skladov.

Ne glede na navedene pomembne dosežke, pa relativno majhen operativni proračun Evropske obrambne agencije težko usklajuje obsežen trg EU. Skladno s tem je bil v resoluciji Evropskega parlamenta podan poziv k izboljšanju sodelovanja na področju obrambnih zmogljivosti v sklopu dogovorjenih namer. Sporazum o stalnem strukturnem sodelovanju bi moral posledično vključevati zaveze o povečanju finančnih sredstev za Evropsko obrambno agencijo. Kljub temu že šesto leto zapored proračun EDA ostaja nespremenjen (2012/2319(INI), 56. čl.). Težave, povezane s finančnimi zmogljivostmi, se pojavljajo tudi zaradi nepripravljenosti na ravni Evropske unije do investiranja v raziskovalne projekte, ki so izrecno namenjeni SVOP. To bi se lahko temeljito spremenilo leta 2017 na podlagi Pripravljalnega ukrepa glede raziskav, povezanih s skupno varnostno in obrambno politiko, ki bi služil kot osnova za razvoj Evropskega obrambnega raziskovalnega programa (EDRP – *European Defence Research Programme*), katerega vrednost bi lahko skladno s finančnim načrtom za leto 2021–2027 znašala do 3,5 milijarde evrov. Zamisel namenskega vlaganja evropskih sredstev bi posledično pomenila začetek resničnih sprememb, saj veljavni predpisi niso naklonjeni tovrstni problematiki. Trenutno so projekti in programi, ki se financirajo preko Evropskih strukturnih in investicijskih skladov in Evropskega programa, namenjenega mikro, majhnim in srednje velikim podjetjem (COSME), ter Obzorja 2020³² bolj usmerjeni k civilnemu, čeprav vojaški del ni izključen. Končni cilj Pripravljalnega ukrepa in morebitnega EDRP je evropska strateška avtonomija, ki bo dosežena na podlagi skupnega vlaganja v ključne obrambne tehnologije (Fiott in Bellais 2016). Prav tako je delovanje agencije v primerjavi z drugimi pobudami na področju obrambnega sodelovanja še vedno na začetni stopnji. To potrjuje velikopotezna izvedba projekta OCCAR, pod vodstvom katerega so kljub nekaterim zapletom razvili vojaško prevozno letalo A400M (de Briganti 2010). Naloga članic agencije je torej izboljšati izkoristek danih instrumentov, ki temeljijo na Lizbonski pogodbi. Posledično bi bila lahko Evropska investicijska banka (EIB – *European Investment Bank*) zadolžena za pripravo plačilnih razporedov na podlagi vnaprejšnjih pologov vlagateljic, katere bi smiselno razporejala skozi celoten življenjski cikel določene vojaške opreme. Sočasno bi bilo koristno preučiti možnost izločitve nastalih stroškov držav članic v sklopu navedenih programov in s tem prilagoditi zakonodajo EU o nacionalnih proračunskih primanjkljajih. V navedeni zasnovi bi Evropska obrambna agencija zasedala vlogo arhitekta, ki povezuje vse vpletene. Tako bi združevala in usmerjala države članice preko Usmerjevalnega odbora,

³² Obzorje 2020 (*Horizon 2020*) je okvirni program Evropske unije za raziskave in inovacije, ki bo aktiven v obdobju 2014-2020.

predstavnik industrije, institucije Evropske unije in tretje stranke (European Defence Matters 2014, 20–21).

6.4 Ovire pri delovanju

Poleg nekaterih administrativnih ureditev in določanja smernic za prihodnje delovanje, je bil vidnejši korak na poti razvoja agencije narejen leta 2007 s sklenitvijo prvih pogodb v sklopu Skupnega investicijskega programa. S tem je bila jasno izražena namera po spodbujanju sodelovanja na obrambnem področju (Platteau in drugi 2014, 13). Ne glede na dosežene uspehe, pa se EDA še vedno srečuje s številnimi kulturološkimi, pravnimi in drugimi preprekami. Njene ohlapne pristojnosti sovpadajo s pomanjkanjem strateške kulture v Evropi. Na tem področju ima tako EDA edinstveno priložnost preko koncepta zmogljivosti vplivati na oblikovanje pristopa od zgoraj navzdol, ki bi jasno začrtal smer razvoja Evropske unije in potrebna sredstva zanjo. Pri tem bi lahko agencija služila kot dejavnik preseganja usmerjenosti k nacionalnim nakupom, s čimer bi se posredno izboljšali splošna povezljivost in robustnost evropske obrambne in varnostne politike (Chappell in Petrov 2012).

Še večjo oviro na področju povezovanja obrambne industrije predstavlja pravni režim Evropske unije, katerega zasnova je bila oblikovana že z Evropsko gospodarsko skupnostjo. Tako je bil že opisan 223. člen Rimske pogodbe ponovno vključen v Pogodbo o Evropski uniji (PEU³³ - *Treaty on European Union*). Pri tem je bila po 298. členu Komisiji dodeljena vloga posrednika v primeru izkrivljanja pogojev konkurence na skupnem trgu. Kljub temu je zasnova tega pravila dopuščala široko razlago, pri čemer je imela vsaka država članica diskrecijsko pravico sprejemanja ukrepov za zaščito bistvenih interesov njene varnosti v zvezi s proizvodnjo orožja, streliva in vojaških sredstev (Pogodba o Evropski uniji 1992, 296. in 298. člen). Slednje predstavlja svojstveno težavo, saj je bil izdan le okvirni seznam, ki poleg točno določenih produktov dopušča možnost dodajanja *druge opreme in materiala*. Sočasno je nejasno tudi vprašanje dvonamenskih produktov, ki jih pogodba posebej ne obravnava (Bratanova 2004).

Ključno težavo torej predstavlja zelo subjektivna razlaga 296. člena, ki je odvisna od posameznega primera. Pri tem se Evropska komisija in sodišče zavzemata za urejanje tega nejasnega, vendar ekonomsko pomembnega področja. Posledično so bila oblikovana različna priporočila, direktive in politike, katerih cilj je razrešitev nastalega položaja (Heuninckx 2008,

³³ V tej pogodbi je določilo navedeno v 296. členu, prav tako pa se sklicuje na seznam proizvodov, ki ga je pripravil Svet 12. aprila 1958.

2–3). Najbolj neposreden poskus določitve uporabljivosti obravnavanega člena je Obrazložitevno sporočilo³⁴, ki ga je 7. decembra 2006 predložila Evropska komisija. V šestih točkah podaja razlago pravne podlage, varnostnih interesov in obveznosti iz pogodbe, področja in pogojev uporabe, načina uporabe člena 296 Pogodbe Evropskih skupnosti in vloge Komisije. Od navedenih predstavlja največji premik predzadnji del (*Kako uporabljati člen 296 Pogodbe ES*), po katerem je država dolžna obrazložiti, kateri varnostni interesi so ogroženi, kakšna je njihova povezava z nakupom oborožitve in zakaj razpis ne sme biti javen. V primeru uveljavljanja izjeme mora zadevna država predložiti dokazno breme, ki ga obravnava Evropsko sodišče. Poleg tega je Komisija v šesti točki določena kot nadzorni organ, ki skrbi za zakonito uporabo in lahko od članic zahteva dodatna pojasnila. S tem so želeli pripomoči k večji odprtosti evropskih obrambnih trgov in konkurenčnosti na področju obrambne opreme ter dopolniti Kodeks ravnanja Evropske obrambne agencije (Obrazložitevno sporočilo o uporabi člena 296 Pogodbe na področju javnih naročil za obrambo 2006).

Posredno težavo za prihodnje delovanje Evropske obrambne agencije predstavlja tudi namera Velike Britanije po izstopu iz Evropske unije in nedavna referendumska odločitev, ki to potrjuje (*Brexit*³⁵) (Wheeler in Hunt 2016). Februarja 2013 je britanska vlada sporočila, da ostaja članica EDA, saj so bili odpravljeni nekateri primanjkljaji, vendar so na tem področju še vedno potrebne dodatne izboljšave (Astor 2013). V primeru uresničitve referendumske odločitve in z morebitnim izstopom iz EU bo Velika Britanija oblikovala odločitev o prihodnjem (ne)sodelovanju z agencijo, ki bi morebitno potekal preko administrativnih dogovorov.

³⁴ Polno ime navedenega dokumenta se glasi »Obrazložitevno sporočilo o uporabi člena 296 Pogodbe na področju javnih naročil za obrambo« z zaporedno številko COM(2006) 779 konč.

³⁵ Britanski volivci so se na referendumu 23. junija 2016 z 52 % za in 48 % proti odločili za izstop iz Evropske unije.

7 SKLEP

Evropska obrambna agencija predstavlja zadnje utelešenje dolgoletnih poskusov združevanja razdrobljene evropske obrambne industrije. Vse od ustanovitve leta 2004 skrbi za bolj smiselno porabo vojaških sredstev in spodbuja enotno evropsko obrambno, industrijsko in tehnološko bazo. V sicer kratki dobi delovanja je bila zaslužna za osnovanje nekaterih pomembnih projektov na evropski ravni, vendar so jo pri tem ovirale tako strukturne omejitve kot finančni primanjkljaji.

Prvotno je EDA podrejena Svetu EU, ki predstavlja eno izmed temeljnih institucij Evropske unije. Zato je vodstveni položaj agencije dodeljen visokemu predstavniku za skupno zunanjo in varnostno politiko, o katerem soglasno odloča Evropski svet. Prav tako se o smeri delovanja Evropske obrambne agencije in morebitnih partnericah odloča na politični ravni, saj to potrjujejo obrambni ministri držav članic znotraj Usmerjevalnega odbora in zastopniki v Evropskem svetu. Sočasno je pogojena tudi operativna izvedba del. Izvršnega direktorja, katerega izkušnje niso nujno vezane na področje obrambne industrije, na predlog visokega predstavnika potrdi Usmerjevalni odbor, pri čemer je potrebnega veliko političnega usklajevanja. Primer slednjega je bil najbolj viden med oktobrom 2010 in januarjem 2011, ko je francosko-italijansko nesoglasje razrešilo šele posredovanje Evropskega sveta. Glede samega delovanja je pomembna tudi volja držav članic, ki jo (načeloma) predstavljata vodja države oz. obrambni minister znotraj navedenih struktur, in njihov pogled na vlogo agencije in pravni režim Evropske unije. Slednji še vedno predstavlja znatno oviro združenemu in usklajenemu evropskemu obrambnemu trgu. Na podlagi navedenega lahko potrdim prvo zastavljeno hipotezo, ki pogojuje omejenost delovanja Evropske obrambne agencije s prekomerno podrejenostjo političnim strukturam.

Nasprotno od prve pa drugo zastavljeno hipotezo zavračam, saj je bilo pod vodstvom Evropske obrambne agencije izvedenih že skoraj 150 projektov. Vrednost slednjih skupno znaša 500 milijonov evrov, kar ni nepomembno glede na relativno nizek proračun. Temu v prid pritrjuje tudi zmožnost agencije da sofinancira projekte, ki jih predlagajo evropska podjetja. Kljub navedenemu so finančne zmogljivosti, v primerjavi z nakupi oborožitve in vojaške opreme, vseeno zanemarljive. V nasprotju z 200-milijardnimi obrambnimi izdatki držav članic, proračun 30,5 milijonov evrov predstavlja zgolj »kapljo v morju« na trgu obrambne opreme. Zaradi tega so se oblikovale različne pobude, ki pozivajo k okrepitvi

denarnih zmogljivosti agencije. Sočasno se zastavljeni cilji EDA osredotočajo na raziskave in razvoj, kar bo v prihodnosti predstavljalo pomembno izhodišče za nadaljnje načrtovanje. Trenutno nenaklonjeno stanje na področju obrambnih raziskav bi bilo lahko na podlagi Pripravljalnega ukrepa podvrženo številnim spremembam, kar bi posledično pomenilo več denarnih sredstev za raziskave, povezane s SVOP. Zaenkrat se skladno s tem agencija še ne more posvetiti organizacijsko obsežnejšim in finančno zahtevnejšim projektov, kot je primer razvoja vojaškega letala A400M pod vodstvom Organizacije za oborožitveno sodelovanje. To bi se lahko z morebitno okrepljeno finančno strukturo in prilagoditvijo nekaterih pravnih omejitev kaj kmalu spremenilo.

Evropska obrambna agencija je torej v več kot desetletni dobi delovanja poskrbela za nekatere pomembne premike na področju zagotavljanja obrambnih zmogljivosti. Ta proces bi se lahko v prihodnosti še dodatno okreplil s popolnim izkoriščanjem že obstoječih institucionalnih orodij in mehanizmov. Pojav novih groženj in potreba po izboljšanju in usklajevanju obrambnih zmogljivosti bi morala biti jasen znak za ponoven razmislek o namenu skupne varnostne in obrambne politike Evropske unije. V potek samega odločanja bi morali biti vključeni vsi zadevni subjekti, pri čemer bi bilo potrebno pazljivo preučiti vse vidike, ki vplivajo na varnost EU. Na podlagi teh ugotovitev bi se dokončno uveljavil nekoč zastavljeni celostni pristop, s katerim bi Evropska unija lahko nastopala kot strateški akter v mednarodni skupnosti. Najpomembnejši vezni gradnik na tej zastavljeni poti bi predstavljala Evropska obrambna agencija.

8 LITERATURA

1. Atlantic Organization for Security. 2011. *New EDA Chief Executive: Foreign Affair – Defence 1–0*. Dostopno prek: <http://www.aofs.org/2011/01/06/foreign-affair-1-defence-0/> (29. avgust 2016).
2. Bratanova, Elena. 2004. *Legal Limits of the National Defence Privilege in the European Union*. Dostopno prek: https://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/paper34.pdf (23. avgust 2016).
3. Butterfield, Jeremy, ur. 2003. *Collins English dictionary: complete and unabridged*. Glasgow: Collins.
4. Chappell, Laura in Petar Petrov. 2012. The European Defence Agency and Permanent Structured Cooperation: Are we heading towards another missed opportunity?. *Defence Studies* 12 (1): 44–66.
5. De Briganti, Giovanni. 2010. *Op-Ed: A400M: Where Was OCCAR?* Dostopno prek: <http://www.defense-aerospace.com/articles-view/feature/5/111679/a400m%3A-where-was-occar%3F.html> (26. avgust 2016).
6. De Wilde, Gerlof. 2016. *CBRN Brokerage Event 15. Jan 2016*. Dostopno prek: http://cache.media.education.gouv.fr/file/2016/11/3/_04_Gerlof_De_Wilde_-_EDA_-_Brokerage_event_SEC05_CBRN_Cluster_527113.pdf (24. avgust 2016).
7. Eliassen, Kjell A., ur. 1998. *Foreign and security policy in European Union*. London: Thousand Oaks; New Delhi: Sage.
8. *European Defence Agency – EDA*. 2016. Dostopno prek: <https://www.eda.europa.eu/home> (24. avgust 2016).
9. *European Defence Matters*. 2012. Why invest in defence?, 2. Dostopno prek: <https://www.eda.europa.eu/docs/eda-magazine/edmissue2web> (25. avgust 2016).
10. --- 2013. Towards a more independent EDA, 3. Dostopno prek: https://www.eda.europa.eu/docs/default-source/eda-publications/edmissue3web_light (25. avgust 2016).
11. --- 2014. Simpler, leaner and a new focus on Interoperability, 5. Dostopno prek: <https://www.eda.europa.eu/docs/default-source/eda-magazine/edmissue5singleweb> (24. avgust 2016).

12. --- 2014. Confronting Europe's defence deficit, 6. Dostopno prek: https://www.eda.europa.eu/docs/default-source/eda-magazine/edm6_web (25. avgust 2016).
13. --- 2014. What are the missing instruments to reach another level of European defence?, 6. Dostopno prek: https://www.eda.europa.eu/docs/default-source/eda-magazine/edm6_web (25. avgust 2016).
14. --- 2015. "We need to look at an increased interdependence with our EU allies", 7. Dostopno prek: https://www.eda.europa.eu/docs/default-source/eda-magazine/edmissue7_web (23. avgust 2016).
15. --- 2015. Global military spending up again, 10. Dostopno prek: https://www.eda.europa.eu/docs/default-source/eda-magazine/edm10_web (25. avgust 2016).
16. --- 2016. Trends in European defence spending, 7. Dostopno prek: https://www.eda.europa.eu/docs/default-source/eda-magazine/edmissue7_web (25. avgust 2016).
17. Evropska komisija. 2006. *Obrazložitevno sporočilo o uporabi člena 296 Pogodbe na področju javnih naročil za obrambo*. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52006DC0779&from=EN> (24. avgust 2016).
18. --- 2016. *Defence Industries*. Dostopno prek: https://ec.europa.eu/growth/sectors/defence_en (28. avgust 2016).
19. Evropska obrambna agencija. 2015. *European Defence Agency 2014 Financial Report*. Dostopno prek: <https://www.eda.europa.eu/docs/default-source/finance-documents/eda-2014-financial-report-audited.pdf> (25. avgust 2016).
20. Evropski parlament. 2013. *2012/2319(INI)*. Dostopno prek: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P7-TA-2013-0381+0+DOC+PDF+V0//SL> (26. avgust 2016).
21. *Financial Rules of the European Defence Agency (Agency)*. SBD N° 2006/29 (Annex). Dostopno prek: https://www.eda.europa.eu/docs/documents/EDA_-_Financial_Rules (25. avgust 2016).
22. Fiott, Daniel in Renaud Bellais. 2016. *A »game changer«? The EU's Preparatory action on defence research*. Dostopno prek: <http://www.iris-france.org/wp-content/uploads/2016/04/ARES-Group-Policy-Paper-Fiott-and-Bellais-04-16-OK.pdf> (29. avgust 2016).

23. Grizold, Anton. 2005. *Slovenija v spremenjenem varnostnem okolju: k razvoju obrambno-zaščitnega sistema: izzivi in spodbude*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
24. Haček, Miro in Drago Zajc, ur. 2006. *Demokracija v globalizaciji, globalizacija v demokraciji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
25. Hauser, Gunther in Franz Kernic, ur. 2006. *European security in transition*. Aldershot, Burlington: Ashgate publishing company.
26. Heuninckx, Baudouin. 2008. Towards a Coherent European Defence Procurement Regime? - European Defence Agency and European Commission Initiatives. *Public Procurement Law Review* 17 (1). Dostopno prek: <https://www.nottingham.ac.uk/pprg/documentsarchive/fulltextarticles/heuninckxcoherenteuropeandefence.pdf> (21. avgust 2016).
27. International Institute for Strategic Studies. 2013. *The military balance 2013: the annual assessment of global capabilities and defence economics*. London: Routledge for The International Institute for Strategic Studies.
28. Jakopin, Primož, Ivanka Kozlevčar, Ada Vidovič-Muha, Marta Silvester, Joža Meze, Viktor Majdič, Zvonka Leder, Tomo Korošec, Jela Jenčič in Nastja Vojnovič. 1994. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: DZS, Mladinska knjiga.
29. Javornik, Marija, ur. 1998. *Veliki splošni leksikon: v osmih knjigah*. Ljubljana: DZS, Mladinska knjiga.
30. Keukeleire, Stephan in Tom Delreux. 2014. *The foreign policy of the European Union*. New York: Palgrave Macmillan.
31. Kirby, Stephen. 1979. The Independent European Programme Group: The Failure of Low-Profile High-Politics. *Journal of Common Market Studies* 18 (2): 175.
32. Kopač, Erik. 2004. Industrijski vidiki evropske obrambne politike. *Slovenska vojska* 12 (13): 24–25.
33. *Letter of Intent: restructuring the European defence industry*. 2015. Dostopno prek: <https://www.gov.uk/guidance/letter-of-intent-restructuring-the-european-defence-industry> (22. avgust 2016).
34. Lord Astor of Hever. 2013. *European Defence Agency*. Dostopno prek: <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld201213/ldhansrd/text/130306w0001.htm> (24. avgust 2016).
35. Malešič, Marjan, ur. 2002. *Nacionalna in mednarodna varnost: iz obramboslovnih raziskav III*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

36. --- 2016. *Konvencionalna in hibridna varnost: vzorci (dis)kontinuitete*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
37. Mlinar, Rok. 2014. *Skupna varnostna in obrambna politika Evropske unije*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Dostopno prek: <http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska/pdfs/mlinar-rok.pdf> (16. avgust 2016).
38. Mörth, Ulrika. 2005. *Organizing European Cooperation: The Case of Armaments*. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.
39. Norheim-Martinsen, Per M. 2013. *The European Union and military force*. Cambridge: Cambridge University Press.
40. Parker, Andrew. 2014. *EADS changes name to Airbus*. Dostopno prek: <http://www.ft.com/cms/s/0/9e29cfb0-73be-11e3-a0c0-00144feabdc0.html#axzz4IjKJBQsk> (29. avgust 2016).
41. Platteau, Eric, Guillaume Steuer in Tim Allan, ur. 2014. *10 Years of Working Together*. Dostopno prek: https://www.eda.europa.eu/docs/default-source/eda-publications/eda_10years (23. avgust 2016).
42. *Pogodba o Evropski uniji – Treaty on European Union*. 1992. Dostopno prek: <https://www.ecb.europa.eu/ecb/legal/pdf/ce32120061229sl00010331.pdf> (23. avgust 2016).
43. *Rimska pogodba – The Treaty of Rome*. 1957. Dostopno prek: <http://www.gleichstellung.uni-freiburg.de/dokumente/treaty-of-rome> (20. avgust 2016).
44. *Sporazum o ustanovitvi Organizacije za oborožitveno sodelovanje - Convention on the Establishment of the Organisation for Joint Armament Cooperation*. 1998. Dostopno prek: http://www.occar.int/media/raw/OCCAR_Convention.pdf (22. avgust 2016).
45. Svet Evrope, ur. 2011. *European Yearbook / Annuaire Européen (2010)*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
46. Svet Evropske Unije. 2003. *Presidency Conclusions – Thessaloniki, 19 and 20 June 2003*. Dostopno prek: <http://www.consilium.europa.eu/en/european-council/conclusions/pdf-1993-2003/presidency-conclusions---thessaloniki-european-council---19-and-20-june-2003/> (17. avgust 2016).
47. --- 2004. *Council Joint Action 2004/551/CFSP*. Dostopno prek: https://www.eda.europa.eu/docs/documents/council_joint_action_2004_551_cfsp.pdf (23. avgust 2016).

48. The Economist. 2013. *A hard pounding, this*. Dostopno prek: <http://www.economist.com/news/business/21572826-falling-defence-budgets-and-excess-capacity-have-put-europes-military-equipment-makers> (29. avgust 2016).
49. *Treaty of Alliance and Mutual Assistance between His Majesty in respect of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the President of the French Republic*. 1947. Dostopno prek: http://www.cvce.eu/content/publication/1997/10/13/1fb9f4b5-64e2-4337-bc78-db7e1978de09/publishable_en.pdf (16. avgust 2016).
50. Vidrih, Gorazd. 2008. Slovensko predsedovanje EU in vzpostavljanje zmogljivosti za izvajanje operacij EVOP – oborožitev in oprema, obrambni trg in industrija ter raziskave in razvoj. *Bilten Slovenske vojske* 10 (4): 123–138.
51. Vogel, Toby. 2014. *Budget casts shadow over launch of EEAS*. Dostopno prek: <http://www.politico.eu/article/budget-casts-shadow-over-launch-of-eeas/> (29. avgust 2016).
52. *Vojna enciklopedija* 6. 1973. Beograd: Redakcija Vojne enciklopedije.
53. --- 1975. Beograd: Redakcija Vojne enciklopedije.
54. *Webster's encyclopedic unabridged dictionary of the english language*. 1989. New York: Portland House.
55. *Western European Armaments Group – WEAG*. 2005. Dostopno prek: <http://www.weu.int/weag/index.html> (21. avgust 2016).
56. Wheeler, Brian in Alex Hunt. 2016. *Brexit: All you need to know about the UK leaving the EU*. Dostopno prek: <http://www.bbc.com/news/uk-politics-32810887> (24. avgust 2016).
57. Wiśniewski, Rafał. 2012. *Defence industry in the European Union – Challenges and opportunities in time of economic crisis*. Dostopno prek: <http://studiastrategiczne.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2010/10/10-wisniewski.pdf> (28. avgust 2016).